12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистиги боюнча **“Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституцилык-укуктук аспект)”** аттуу темадагы юридикалык илимдеринин доктору илимий даражасын изденүүгө сунушталган **Татенов Марат Бейшенбековичтин** диссертациясы боюнча Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу Д 12.23.669 диссертациялык кеңешинин эксперти **юридика илимдеринин доктору, доцент Джумалиев Данияр Сардарбековичтин**

КОРУТУНДУСУ

Татенов Марат Бейшенбековичтин диссертациясын карап чыгып, Диссертациялык кеңешинин эксперттик комиссиясынын мүчөсү төмөнкүдөй тыянактарга келген:

1. Диссертациялык кеңеш коргоого диссертацияларды кабыл алууга укуктуу болгон адистикке иштин (изилдөөнүн) дал келүүсү.

Татенов Марат Бейшенбекович сунуштаган “Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституцилык-укуктук аспект)” аттуу темадагы юридикалык илимдердин доктору даражасын изденүүгө болгон диссертациясы Д 12.23.669 диссертациялык кеңештин адистигине туура келет. Диссертациялык иш 12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистигинин паспортунун 1.3, 1.4, жана 1.17 пункттарына (Кыргыз Республикасынын ЖАК Президиумунун 2016-жылдын 27-декабрындагы №235 токтомунун 2-тиркемеси) дал келет. Диссертацияда Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиалдык жана жеке башкаруу органдардын укуктук статусу, укуктун принциптери каралган. Публикалык бийликтеги коллегиялдуулук жана жеке башчылыктын укуктук мамлекеттин жана жарандык коомдун өнүгүшүнө болгон таасири изилденген. Конституция талдоого алынган.

2. Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана маселелери. Диссертациялык эмгектин **максаты** мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын саясий-укуктук табиятын, алардын өз ара аракеттенүү ыкмаларын жана алардан келип чыккан натыйжаларды билүү, ошондой эле коомдун саясий, экономикалык, социалдык жана руханий чөйрөлөрүндө пайда болгон көйгөйлөрдү чечүү жолдорун сунуштоо боюнча коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдардын оптималдуу өз ара аракеттенүүсүн талдоонун негизинде болуп саналат.

вход № 19/2
16.02.2024

Диссертациялык иштин көрсөтүлгөн максатына жетүү үчүн төмөнкү **маселелер** коюлган:

1) мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдары жөнүндө концепцияларды - карап чыгуу;

2) мамлекеттик башкаруунун принциптери катары коллегиялдуулукту жана жеке башкарууну иликтөө жана укук принциптери менен салыштырганда бул принциптердин артыкчылыктуулугун далилдөө;

3) коомдук бийликтин коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүнүн мүнөзүн аныктоо жана алардын белгилерин аныктоо;

4) коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдардын өз ара аракеттенүү жолдорун изилдөө;

5) мамлекеттик коллегиалдуу башкаруу менен элдик суверенитеттин ортосундагы байланышты аныктоо;

6) коллегиялдуулук принциби үстөмдүк кылган учурда мамлекеттик башкаруу катары парламентаризмдин жана башкаруунун парламенттик формасынын негизин негиздөө;

7) коллегиялдуу мамлекеттик башкаруунун укуктук мамлекеттин иштешине жагымдуу таасирин кароо;

8) жарандык коомдун бар болушунда коллегиялдуулук принцибинин ролун изилдөө;

9) мамлекеттин механизми бир эле учурда адамдын жана жарандын укуктарын коргоо механизми экенин негиздөө;

10) Кыргыз Республикасында коллегиялдуу өкүлчүлүктүү органдар менен аткаруу, сот органдарынын ортосунда укуктук мамлекет үчүн зарыл болгон звенонун жоктугун табуу максатында чет өлкөлөрдүн жана Кыргызстандын механизмдерин салыштыруу;

11) типтүү демократиялык, укуктук мамлекеттин механизмин өзүнүн звенолору менен моделдөө;

12) мамлекеттик башкарууда коллегиялдуу жана бир баш ийүүчү органдардын ролун иликтөөгө;;

13) коллегиялдуу, жеке мамлекеттик башкаруунун, илимий-техникалык прогресстин жана адам укуктарын өнүктүрүүнүн өз ара байланышын талдоо;

14) өнүккөн мамлекеттин мамлекеттик саясатынын жана башкаруусунун негизин талдоо;

15) мамлекеттик коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруунун рационалдуулугун жана легитимдүүлүгүн негиздөө;

16) мыйзамдуулуктун, тартиптин, укуктук тартиптин жана коомдук тартиптин абалынын мамлекеттик коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруудан көз карандылыгын аныктоо;

17) мамлекеттик бийликти борбордон четтетүүдө мамлекеттик түзүлүш менен мамлекеттик коллегиялдуу башкаруунун формаларынын өз ара катышын кароо;

18) демократиялык режимдин коллегиалдуу мамлекеттик башкарууга жана антидемократиялык режимдин жеке мамлекеттик башкарууга көз карандылыгын иликтөө;

19) Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын советтик жана постсоветтик мезгилдеги укуктук абалын кароо;

20) Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын өз ара аракеттенүүсүн оптималдаштырууга байланыштуу колдонуудагы мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча сунуштарды киргизүү.

Белгиленген маселелерди чечүү менен диссертант диссертациялык изилдөөдө коюлган максатка жеткен.

Диссертациянын изилдөө объектисинин жана предметинин диссертациянын максатына жана маселелерине шайкештиги. Изилдөөнүн **объектиси** Изилдөөнүн **объектиси** болуп Кыргыз Республикасында мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын укуктук абалын белгилөөгө жана иштешине байланыштуу түзүлгөн коомдук мамилелер саналат.

Изилдөөнүн **предмети** болуп Кыргыз Республикасында жана чет өлкөлөрдө мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын укуктук абалын белгилөөчү жана ишин жөнгө салуучу укуктук ченемдердин жыйындысы, ошондой эле ата мекендик жана чет өлкөлүк авторлордун илимий концепциялары саналат. Изилдөөнүн объектиси жана предмети анын максатына жана маселелерине дал келет.

Изилдөө усулдарынын диссертациянын маселелерине шайкештиги. Диссертант изилдөөсүндө төмөнкү усулдарды колдонгон: диалектиканын классикалык ыкмалары: материалисттик диалектика, субъективдүү идеализм; жалпы ыкмалар: жалпылаштыруу, салыштыруу, байкоо, модельдештирүү; жалпы илимий ыкмалар: анализ, синтез, логикалык, индукция, дедукция, системалык, функционалдык; жеке илимий ыкмалар: тарыхый анализ, эмпирикалык, аксиологиялык, маданият таануу, социологиялык; атайын-юридикалык ыкмалар: салыштырма укуктук, формалдуу юридикалык. Изденүүчү колдонгон усулдар коюлган маселелерге туура келет деп эсептейбиз:

1-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: анализ, синтез, индукция, дедукция, тарыхый анализ, логикалык ыкма, салыштырма укуктук;

2-маселени чечүүдө кийинки усулдар колдонулган: логикалык ыкма, индукция, дедукция, материалисттик диалектика, анализ, синтез, салыштырма укуктук, байкоо, эмпирикалык ыкма;

3-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: салыштырма укуктук, формалдуу юридикалык анализ, синтез, индукция, дедукция, тарыхый анализ, логикалык ыкма;

4-маселени чечүүдө кийинки усулдар колдонулган: модельдештирүү, байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, аксиологиялык, маданият таануу;

5-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: маданият таануу, байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу;

6-маселени чечүүдө кийинки усулдар колдонулган: байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, аксиологиялык, , формалдуу юридикалык;

7-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: эмпирикалык, материалисттик диалектика, байкоо, анализ, синтез, индукция, дедукция, тарыхый анализ, логикалык ыкма, салыштырма укуктук, аксиологиялык, маданият таануу;

8-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, маданият таануу, аксиологиялык;

9-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: материалисттик диалектика, байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, аксиологиялык, формалдуу юридикалык;

10-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: модельдештирүү, байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, аксиологиялык, маданият таануу, формалдуу юридикалык;

11-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: логикалык ыкма, индукция, дедукция, модельдештирүү, материалисттик диалектика, байкоо, анализ, синтез, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, аксиологиялык;

12-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, аксиологиялык, социологиялык;

13-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: материалисттик диалектика, байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, аксиологиялык, эмпирикалык.

14-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: салыштыруу, байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, аксиологиялык, маданият таануу;

15-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштыруу, байкоо, анализ, синтез, салыштырма укуктук, аксиологиялык, эмпирикалык.

16-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, аксиологиялык, маданият таануу;

17-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: салыштыруу, байкоо, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, маданият таануу.

18-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштыруу, байкоо, анализ, синтез, салыштырма укуктук, тарыхый анализ, аксиологиялык, маданият таануу;

19-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: салыштырма укуктук, тарыхый анализ, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, аксиологиялык, маданият таануу;

20-маселени чечүүдө төмөнкү усулдар колдонулган: аксиологиялык, материалисттик диалектика, анализ, синтез, логикалык ыкма, индукция, дедукция, салыштырма укуктук, формалдуу юридикалык.

12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистигине карата изилдөөлөргө коюлган талаптар ушул адистиктин шифрине туура келет.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Бул теманы тандоо ошондой эле мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын саясий-укуктук табиятын жетиштүү деңгээлде изилденбегендиги менен шартталган, атап айтканда азыркы учурга чейин коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын басымдуулугуна жараша дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө ар кандай доорлордо өнүгүүнүн жана төмөндөөнүн мыйзам ченемдүүлүгү аныкталган эмес жана ачык корголгон эмес, коллегиялдуу жана жеке башкаруучу органдардын белгилери бөлүнгөн эмес, укук принциптеринин иш-аракетинин коллегиялдуулук жана жеке башчылык принциптеринен көз карандылыгы изилденген эмес, адамдын жана жарандын укуктарын камсыз кылуу жана коргоо механизминин ишине коллегиялдуулук принцибинин таасири изилденген эмес, демократиялык, укуктук мамлекеттин ж.б. механизминин типтүү модели талданган эмес.

Бул көйгөйдү изилдөө биздин өлкөдө укуктук мамлекетти өнүктүрүүнүн саясий-укуктук тенденциясына байланыштуу актуалдуу. Коллегиялдык башкаруу формасында белгилүү болгондой, парламент мыйзам чыгаруучу, жогорку өкүлчүлүктүү жана коллегиалдуу орган катары мамлекеттик башкарууда маанилүү ролдордун бирин аткарышы керек. Бул тема боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүү юридикалык илимди, атап айтканда, конституциялык, муниципалдык укукту, мамлекеттик башкаруу теориясын өнүктүрүү үчүн да зарыл. Коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдардын табиятын изилдөө жана коллегиалдуу органдардын жеке башчылыкка көзөмөл жүргүзүүсүндө алардын өз ара аракеттенүүсүн туура уюштуруу жана аларга белгилүү бир эркиндик берүү Кыргызстанда натыйжалуу жана рационалдуу мамлекеттик башкарууну колдоого мүмкүндүк берет. Ошентип, коомдун турмушунун бардык чөйрөлөрүндө: саясий, экономикалык, социалдык жана руханий маселелерди чечүүчү мамлекеттик башкарууда

коллегиялдуулук принцибинин жогоруда баяндалган параметрлери бул изилдөөнү жүргүзүүнүн актуалдуулугун жана зарылдыгын көрсөтүп турат.

3. Илимий натыйжалар

Эмгекте юридика илимдеринин өнүгүшү учун бир кыйла мааниге ээ боло турган төмөндөгүдөй илимий негизделген жаңы теориялык натыйжалар келтирилген:

1-натыйжа. Автор коллегиялдык органдын 5 белгисин аныктап, негиздеген, анын негизинде жеке башкаруу органдын белгилерин изилдеген. Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын коллегиялдык жана жеке башкаруу органдарына классификациялаган.

2-натыйжа. Коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруу адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылуу сыяктуу мыйзамдуулук принцибин ишке ашырууга көмөк көрсөтүшү негизделген. Калк тарабынан түзүлгөн баштапкы органдар катары коллегиалдуу өкүлчүлүктүү органдар башка органдарга караганда жоопкерчиликтүү экенин жана жарандардын кызыкчылыктарын, керектиктерин ишке ашырууга, укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга жана коргоого болгон мүмкүнчүлүгү каралган.

3-натыйжа. Коллегиялдуулук жана жеке башчылык мамлекеттик башкаруунун принциптери болуу менен укук принциптери менен байланышы, алар да мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ишинин негиз салуучу башталышы катары каралган. Берилген принциптердин ортосунда белгилүү бир иерархия, биринчилик жана аныкталган башталыштардын ырааттуулугу бар. Коллегиялдуулук принциби тең укуктуулук принцибин ишке ашырууга өбөлгө түзөт, ал өз кезегинде адилеттүүлүктү жана укуктун бардык башка принциптерин бекитүүгө өбөлгө түзүшү далилделген.

4-натыйжа. Башкаруунун бардык формалары эки принциптин биринин үстөмдүгүнө карата: коллегиялдуулук же жеке башкаруу эки топко бөлүнүшү негизделген: 1) коллегиялдуулук принцибине негизделген башкаруу формалары: Афина Демократиялык Республикасы, Спартан аристократиялык Республикасы, Рим республикасы, феодализм доорундагы шаар-республикалар, парламенттик монархия, парламенттик республика, Париж коммунасы, советтик республика, элдик демократиялык республика, аралаш республика; 2) жеке башкаруу принцибине негизделген башкаруу формалары: байыркы Чыгыш монархиясы, Байыркы Рим монархиясы, эрте феодалдык монархия, феодалдык бөлүнүүчүлүк мезгилиндеги монархия, класстык-өкүлчүлүктүү монархия, абсолюттук монархия, дуалисттик монархия, президенттик республика.

5-натыйжа. Төмөнкү мыйзам ченемдүүлүк далилденген: негизинен, мамлекеттик башкарууда коллегиялдуу органдар үстөмдүк кылган өлкөлөр коомдун жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө өнүккөн, ал эми башкарууда

жеке башкаруу органдары жогору турган мамлекеттер негизинен жогоруда аталган бардык көрсөткүчтөр боюнча артта калган өлкөлөр болуп саналат. Бул туруктуу мыйзам ченемдүүлүк адамзат тарыхында мамлекеттүүлүк пайда болгондон байкалып келет.

6-натыйжа. Коллегиялдуу органдардын мамлекеттик башкаруудагы үстөмдүгү мамлекеттик бийликтин борбордон четтөөсүнө алып келиниши жана тескерисинче жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгү аны борбордоштурууга өбөлгө түзүшү негизделген.

7-натыйжа. Саясий режимдин параметрлерин салыштыруу жана коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын иш-аракеттери коллегиялдуу органдардын үстөмдүгүндө демократиялык режимдин орношу жана тескерисинче, коллегиялдуу органдарына жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгүндө антидемократиялык режим жүзөгө ашырылышы далилденген.

8-натыйжа. Парламентаризм жөнүндө жаңы концепция иштелип чыккан, ага ылайык парламентаризм - бул өлкөдө мамлекеттик өкүлчүлүктүү жана башка коллегиялдуу органдар: парламент, жергиликтүү кеңештер, коллегиалдуу сот жана башка органдар үстөмдүк кылган башкаруу формасы. Бардык мамлекеттик органдардын арасында парламент үстөмдүк кылат. Бир гана парламенттин болушу парламентаризмдин болушун билдирбейт, анткени биринчиден, мамлекеттик коллегиялдуу органдардын жогоруда аталган абалы жана экинчиси, мыйзам чыгаруу органынын аткаруу бийлигин жана сот бийлигин көзөмөлдөө жөндөмдүүлүгү зарыл. Парламентаризмге тиешелүү илимий-техникалык прогресстен жана экономиканын өнүгүшүнөн кийин жетишүү мүмкүн.

9-натыйжа.Өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу укуктук мамлекеттин өнүгүшүнө, коллегиялдык органдардын үстөмдүгү катаал мыйзамдуулукка, элдик башкаруу катары өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу мамлекеттин жана инсандын өз ара жоопкерчилигин камсыздоого алып келери негизделген.

10-натыйжа. Коллегиялдык мамлекеттик башкарууда, башкача айтканда чыныгы демократия шарттарында мамлекеттин механизми бир эле учурда адамдын жана жарандын укуктарын камсыз кылуу жана коргоо механизми болуп саналышы негизделген.

11-натыйжа. Биргелешкен жана массалык коррупциянын негизги себептеринин бири болуп мамлекеттин механизминдеги жеке башкаруу органдарынын коллегиялдык органдарга карата үстөмдүгү экени негизделген. Мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу органдарында чечимдер ушул органдардын бардык мүчөлөрү тарабынан макулдашуу жана добуш берүү жолу менен кабыл алынат, ал эми жеке башкаруу органдарында чечимдерди жеке кызмат адамдары макулдашпастан жана добушка койбостон өздөрү кабыл алышат. Чечим кабыл алууда, мисалы, документтерди, материалдык баалуулуктарды берүүдө, уюштуруу иш-аракеттерин жүргүзүүдө ж.б. коррупциялык иш-

аракеттерди жасоого мүмкүнчүлүк болот. Ошентип, жеке башкаруу органдары коллегиялдуу органдарга караганда коррупцияга көбүрөөк кабылышат. Коомдогу коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү үчүн илимий-техникалык прогресске жетишүү, өнөр жайды жана экономиканы өнүктүрүү, ошондой эле коллегиялдуу органдар жеке башкаруу органдарга үстөмдүк кылгыдай мамлекеттик механизмди реформалоо зарылчылыгы негизделген.

12-натыйжа. Коллегиялдуу мамлекеттик башкаруу чыныгы жарандык коомдун пайда болушуна алып келери негизделген, б.а. коллегиалдуу органдар ыйгарым укуктары аркылуу жеке башкаруу органдарга көзөмөл жүргүзсө жарандык коомдун эң негизги укугу ишке ашырылат – бул жарандардын мамлекеттик бийликти жана сот адилеттигин ишке ашырууга катышууга жол ачып берет. Жарандык коом көз карандысыз болуп саналат, башкача айтканда, ал реалдуу саясий бийликке ээ жана аны жүзөгө ашырат. Ошентип, мамлекет коомдун көзөмөлүнө алынат. Жогоруда аталган башкаруунун алдында коомдун бардык чөйрөлөрүндө: саясий, экономикалык, социалдык жана руханий плюрализм үчүн шарттар түзүлөт. Өлкөдө көп партиялуу система, менчиктин ар түрдүү формалары, мамлекеттик жана жеке коомдук жана билим берүү мекемелери ж.б. болот. Мамлекет адамдын жана жарандын укуктук ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө жана муктаждыктарын канааттандырууга багытталган бардык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырат. Жарандык коомдо бардык жарандар бири-бирине тең жана тең укуктуу мүчөлөрдөн турган коллегиялдуу органдар өлкөдө үстөмдүк кылышат жана бул принципти коомдун бардык чөйрөлөрүндө ишке ашырышат.

13-натыйжа. Элдик суверенитет – мамлекеттик бийликти элдин аткаруу жана сот органдарын түзүүчү жана көзөмөлдөгөн өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдар аркылуу ишке ашырылышы негизделген. Эл коомдун жана мамлекеттин иштерин башкарууга иш жүзүндө катышат, ал эми бардык мамлекеттик бийлик структуралары алмаштырылат, көзөмөлдөнөт жана коом алдында отчет берет. Элдик суверенитеттин тушунда эл мамлекеттик бийликтин булагы жана суверенитеттин алып жүрүүчүсү деген жобо чындап ишке ашат. Элдик суверенитеттин мааниси демократия түшүнүгүнө окшош. Элдик суверенитетти ишке ашыруу үчүн коом өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдардан тышкары мамлекеттик бийликти түздөн-түз шайлоолор, референдумдар жана коомдук чогулуштар аркылуу ишке ашыруусу зарыл. Көптөгөн өлкөлөрдө конституцияларда демократизм принциби жарыяланган, бирок чындыгында демократия жана элдик суверенитет ишке ашкан эмес. Элдик суверенитет ишке ашырылышы үчүн мамлекеттин механизми керек, анда коллегиялдуу мамлекеттик жана муниципалдык органдардын үстөмдүгү ишке ашырылып, аларга жеке башкаруу органдары баш ийет.

14-натыйжа. Автор мамлекеттик коллегиялдык, жеке башкаруунун, тиешелүү илимий-техникалык прогресстин жана адам укуктарынын абалынын ортосундагы өз ара байланышын негиздеген. Ал байланыш катары инженердик психологиянын бар же жок болуу мыйзам ченемдүүлүгүн

караган. Жогорку илимий-техникалык прогресске жеткен мамлекеттерде адамдар машина, мотор, механизмдер менен иштегенде акыркылардын тактык, аткаруу, программалоо сапаттары адамдарда калыптанып инженердик психология пайда болот. Анын негизинде адамдар техникалык инструкцияларды, эрежелерди сактоо менен бирге, мамлекеттеги коомдук мыйзамдарды дагы аткарып, мамлекетте дисциплина, укуктук тартип жана мыйзамдуук камсыздалат. Адам укуктары камсыздалынат. Жарандардын коомдук аң-сезими жогорулайт. Илимий-техникалык прогресс экономиканын өнүгүүсүн камсыздайт. Алардын жыйынтыгында коллегиалдык мамлекеттик башкаруу жүргүзүлөт. Эгерде мамлекетте илимий-техникалык прогресс болбосо, тескерисинче жарандарда инженердик психология өнүкпөйт жана дисциплина, укуктук тартип, мыйзамдуук жакшы камсыздалбайт, экономика өнүкпөйт. Адам укуктары тиешелүү деңгээлде камсыз кылынбайт Мамлекетте жеке башкаруу жүргүзүлөт.

Ошондуктан өлкөдө коллегиялдуу мамлекеттик башкарууну калыптандыруу үчүн, биринчиден, илимий-техникалык прогрессти түзгөн илимий-техникалык жана илимий-өндүрүштүк деңгээлди жогорулатуу, экинчиден, тиешелүү мыйзамдарды өзгөртүү зарыл. Илимий-техникалык прогресс ийгиликтүү мамлекеттик саясаттын жана мамлекеттик башкаруунун негизи болуп саналат. Мамлекеттик жеке башкаруунун алдында өлкөнү өнүктүрүү мүмкүн, бирок табигый, техникалык илимдерди, техниканы, технологияларды жана тиешелүү түрдө өнөр жайды өнүктүрүү шартында. Ошентип, «Илим жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 5-беренесине төмөнкүдөй мазмундагы 8-пункт түрүндө: «табигый жана техникалык илимдерди жана илимий-техникалык ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүү» жана «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 8-беренесинин 4-бөлүгүнө төмөнкүдөй мазмундагы 16-1-пункт түрүндө: «илимди жана илимий-техникалык ишмердикти өнүктүрүү үчүн негизди даярдоо» деген толуктоолорду киргизүү негиздүү.

15-натыйжа. Диссертант адам укуктарын материалдык эмес жана материалдык түрлөрүнө классификациялаган. Чыныгы адам укуктары-бул анын жеке мүмкүнчүлүгү жана башка адамдардын укуктарын камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү. Бул учурда адам укуктары формалдуу, табигый жана техникалык илимдердин көз карашынан каралат. Ушул көз караштан алганда, адамдын материалдык эмес жана материалдык укуктары жөнүндөгү түшүнүктөр негизделген.

16-натыйжа. Изденүүчү Конституциядагы 1,2 бөлүмүндөгү уюштуруучу ченемдердин иш жүзүнө ашырылышы анын 3-5 бөлүмүндөгү жөнгө салуучу ченемдерден көз каранды деген тыянагын негиздеген.

3.1. Алынган натыйжалардын азыркы илимдин алкагында илимий жаңылыгы бар жана алар төмөнкүлөрдө камтылат:

1-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анкени автор коллегиялдык

органдын 5 белгисин аныктап, негиздеген, анын негизинде жеке башкаруу органдын белгилерин изилдеген. Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын коллегиялдык жана жеке башкаруу органдарына классификациялаган.

2-натыйжа. Жаңы. Анткени изилдөөчү коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруу адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылуу сыяктуу мыйзамдуулук принцибин ишке ашырууга көмөк көрсөтүшүн негиздеген. Калк тарабынан түзүлгөн баштапкы органдар катары коллегиалдуу өкүлчүлүктүү органдар башка органдарга караганда жоопкерчиликтүү экенин жана жарандардын кызыкчылыктарын, керектиктерин ишке ашырууга, укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга жана коргоого болгон мүмкүнчүлүгү каралган.

3-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени коллегиялдуулук жана жеке башчылык мамлекеттик башкаруунун принциптери болуу менен укук принциптери менен байланышы, алар да мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ишинин негиз салуучу башталышы катары каралган. Берилген принциптердин ортосунда белгилүү бир иерархия, биринчилик жана аныкталган башталыштардын ырааттуулугу бар. Коллегиялдуулук принциби тең укуктуулук принцибин ишке ашырууга өбөлгө түзөт, ал өз кезегинде адилеттүүлүктү жана укуктун бардык башка принциптерин бекитүүгө өбөлгө түзүшү далилделген.

4-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анкени башкаруунун бардык формалары эки принциптин биринин үстөмдүгүнө карата: коллегиялдуулук же жеке башкаруу эки топко бөлүнүшү негизделген: 1) коллегиялдуулук принцибине негизделген башкаруу формалары: Афина Демократиялык Республикасы, Спартан аристократиялык Республикасы, Рим республикасы, феодализм доорундагы шаар-республикалар, парламенттик монархия, парламенттик республика, Париж коммунасы, советтик республика, элдик демократиялык республика, аралаш республика; 2) жеке башкаруу принцибине негизделген башкаруу формалары: байыркы Чыгыш монархиясы, Байыркы Рим монархиясы, эрте феодалдык монархия, феодалдык бөлүнүүчүлүк мезгилиндеги монархия, класстык-өкүлчүлүктүү монархия, абсолюттук монархия, дуалисттик монархия, президенттик республика.

5-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анкени төмөнкү мыйзам ченемдүүлүк далилденген: негизинен, мамлекеттик башкарууда коллегиялдуу органдар үстөмдүк кылган өлкөлөр коомдун жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө өнүккөн, ал эми башкарууда жеке башкаруу органдары жогору турган мамлекеттер негизинен жогоруда аталган бардык көрсөткүчтөр боюнча артта калган өлкөлөр болуп саналат. Бул туруктуу мыйзам ченемдүүлүк адамзат тарыхында мамлекеттүүлүк пайда болгондон байкалып келет.

6-натыйжа. Жаңы. Коллегиялдуу органдардын мамлекеттик башкаруудагы үстөмдүгү мамлекеттик бийликтин борбордон четтөөсүнө

алып келиниши жана тескерисинче жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгү аны борбордоштурууга өбөлгө түзүшү негизделген.

7-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат. Саясий режимдин параметрлерин салыштыруу жана коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын иш-аракеттери коллегиялдуу органдардын үстөмдүгүндө демократиялык режимдин орношу жана тескерисинче, коллегиялдуу органдарына жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгүндө антидемократиялык режим жүзөгө ашырылышы далилденген.

8-натыйжа. Жаңы. Парламентаризм жөнүндө жаңы концепция иштелип чыккан, ага ылайык парламентаризм - бул өлкөдө мамлекеттик өкүлчүлүктүү жана башка коллегиялдуу органдар: парламент, жергиликтүү кеңештер, коллегиалдуу сот жана башка органдар үстөмдүк кылган башкаруу формасы. Бардык мамлекеттик органдардын арасында парламент үстөмдүк кылат. Бир гана парламенттин болушу парламентаризмдин болушун билдирбейт, анткени биринчиден, мамлекеттик коллегиялдуу органдардын жогоруда аталган абалы жана экинчиси, мыйзам чыгаруу органынын аткаруу бийлигин жана сот бийлигин көзөмөлдөө жөндөмдүүлүгү зарыл. Парламентаризмге тиешелүү илимий-техникалык прогресстен жана экономиканын өнүгүшүнөн кийин жетишүү мүмкүн.

9-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анкени өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу укуктук мамлекеттин өнүгүшүнө, коллегиялдык органдардын үстөмдүгү катаал мыйзамдуулукка, элдик башкаруу катары өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу мамлекеттин жана инсандын өз ара жоопкерчилигин камсыздоого алып келери негизделген.

10-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени коллегиялдык мамлекеттик башкарууда, башкача айтканда чыныгы демократия шарттарында мамлекеттин механизми бир эле учурда адамдын жана жарандын укуктарын камсыз кылуу жана коргоо механизми болуп саналышы негизделген.

11-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анкени биргелешкен жана массалык коррупциянын негизги себептеринин бири болуп мамлекеттин механизминдеги жеке башкаруу органдарынын коллегиялдык органдарга карата үстөмдүгү экени негизделген. Мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу органдарында чечимдер ушул органдардын бардык мүчөлөрү тарабынан макулдашуу жана добуш берүү жолу менен кабыл алынат, ал эми жеке башкаруу органдарында чечимдерди жеке кызмат адамдары макулдашпастан жана добушка койбостон өздөрү кабыл алышат. Чечим кабыл алууда, мисалы, документтерди, материалдык баалуулуктарды берүүдө, уюштуруу иш-аракеттерин жүргүзүүдө ж.б. коррупциялык иш-аракеттерди жасоого мүмкүнчүлүк болот. Ошентип, жеке башкаруу органдары коллегиялдуу органдарга караганда коррупцияга көбүрөөк кабылышат. Коомдогу коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү үчүн илимий-техникалык прогресске жетишүү, өнөр жайды жана экономиканы өнүктүрүү, ошондой эле

коллегиялдуу органдар жеке башкаруу органдарга үстөмдүк кылгыдай мамлекеттик механизмди реформалоо зарылчылыгы негизделген.

12-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени коллегиялдуу мамлекеттик башкаруу чыныгы жарандык коомдун пайда болушуна алып келери негизделген, б.а. коллегиалдуу органдар ыйгарым укуктары аркылуу жеке башкаруу органдарга көзөмөл жүргүзсө жарандык коомдун эң негизги укугу ишке ашырылат – бул жарандардын мамлекеттик бийликти жана сот адилеттигин ишке ашырууга катышууга жол ачып берет. Жарандык коом көз карандысыз болуп саналат, башкача айтканда, ал реалдуу саясий бийликке ээ жана аны жүзөгө ашырат. Ошентип, мамлекет коомдун көзөмөлүнө алынат. Жогоруда аталган башкаруунун алдында коомдун бардык чөйрөлөрүндө: саясий, экономикалык, социалдык жана руханий плюрализм үчүн шарттар түзүлөт. Өлкөдө көп партиялуу система, менчиктин ар түрдүү формалары, мамлекеттик жана жеке коомдук жана билим берүү мекемелери ж.б. болот. Мамлекет адамдын жана жарандын укуктук ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө жана муктаждыктарын канааттандырууга багытталган бардык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырат. Жарандык коомдо бардык жарандар бири-бирине тең жана тең укуктуу мүчөлөрдөн турган коллегиялдуу органдар өлкөдө үстөмдүк кылышат жана бул принципти коомдун бардык чөйрөлөрүндө ишке ашырышат.

13-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени элдик суверенитет – мамлекеттик бийликти элдин аткаруу жана сот органдарын түзүүчү жана көзөмөлдөгөн өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдар аркылуу ишке ашырылышы негизделген. Эл коомдун жана мамлекеттин иштерин башкарууга иш жүзүндө катышат, ал эми бардык мамлекеттик бийлик структуралары алмаштырылат, көзөмөлдөнөт жана коом алдында отчет берет. Элдик суверенитеттин тушунда эл мамлекеттик бийликтин булагы жана суверенитеттин алып жүрүүчүсү деген жобо чындап ишке ашат. Элдик суверенитеттин мааниси демократия түшүнүгүнө окшош. Элдик суверенитетти ишке ашыруу үчүн коом өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдардан тышкары мамлекеттик бийликти түздөн-түз шайлоолор, референдумдар жана коомдук чогулуштар аркылуу ишке ашыруусу зарыл. Көптөгөн өлкөлөрдө конституцияларда демократизм принциби жарыяланган, бирок чындыгында демократия жана элдик суверенитет ишке ашкан эмес. Элдик суверенитет ишке ашырылышы үчүн мамлекеттин механизми керек, анда коллегиялдуу мамлекеттик жана муниципалдык органдардын үстөмдүгү ишке ашырылып, аларга жеке башкаруу органдары баш ийет.

14-натыйжа. Жаңы, анткени автор мамлекеттик коллегиялдык, жеке башкаруунун, тиешелүү илимий-техникалык прогресстин жана адам укуктарынын абалынын ортосундагы өз ара байланышын негиздеген. Ал байланыш катары инженердик психологиянын бар же жок болуу мыйзам ченемдүүлүгүн караган. Жогорку илимий-техникалык прогресске жеткен мамлекеттерде адамдар машина, мотор, механизмдер менен иштегенде акыркылардын тактык, аткаруу, программалоо сапаттары адамдарда

калыптанып инженердик психология пайда болот. Анын негизинде адамдар техникалык инструкцияларды, эрежелерди сактоо менен бирге, мамлекеттеги коомдук мыйзамдарды дагы аткарып, мамлекетте дисциплина, укуктук тартип жана мыйзамдуук камсыздалат. Адам укуктары камсыздалынат. Жарандардын коомдук аң-сезими жогорулайт. Илимий-техникалык прогресс экономиканын өнүгүүсүн камсыздайт. Алардын жыйынтыгында коллегиалдык мамлекеттик башкаруу жүргүзүлөт. Эгерде мамлекетте илимий-техникалык прогресс болбосо, тескерисинче жарандарда инженердик психология өнүкпөйт жана дисциплина, укуктук тартип, мыйзамдуук жакшы камсыздалбайт, экономика өнүкпөйт. Адам укуктары тиешелүү деңгээлде камсыз кылынбайт Мамлекетте жеке башкаруу жүргүзүлөт.

Ошондуктан өлкөдө коллегиялдуу мамлекеттик башкарууну калыптандыруу үчүн, биринчиден, илимий-техникалык прогрессти түзгөн илимий-техникалык жана илимий-өндүрүштүк деңгээлди жогорулатуу, экинчиден, тиешелүү мыйзамдарды өзгөртүү зарыл. Илимий-техникалык прогресс ийгиликтүү мамлекеттик саясаттын жана мамлекеттик башкаруунун негизи болуп саналат. Мамлекеттик жеке башкаруунун алдында өлкөнү өнүктүрүү мүмкүн, бирок табигый, техникалык илимдерди, техниканы, технологияларды жана тиешелүү түрдө өнөр жайды өнүктүрүү шартында. Ошентип, «Илим жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 5-беренесине төмөнкүдөй мазмундагы 8-пункт түрүндө: «табигый жана техникалык илимдерди жана илимий-техникалык ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүү» жана «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 8-беренесинин 4-бөлүгүнө төмөнкүдөй мазмундагы 16-1-пункт түрүндө: «илимди жана илимий-техникалык ишмердикти өнүктүрүү үчүн негизди даярдоо» деген толуктоолорду киргизүү негиздүү.

15-натыйжа. Жаңылыгы менен айырмаланат, анткени диссертант адам укуктарын материалдык эмес жана материалдык түрлөрүнө классификациялаган. Чыныгы адам укуктары-бул анын жеке мүмкүнчүлүгү жана башка адамдардын укуктарын камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү. Бул учурда адам укуктары формалдуу, табигый жана техникалык илимдердин көз карашынан каралат. Ушул көз караштан алганда, адамдын материалдык эмес жана материалдык укуктары жөнүндөгү түшүнүктөр негизделген.

16-натыйжа. Жаңы болуп саналат, анткени изденүүчү Конституциядагы 1,2 бөлүмүндөгү уюштуруучу ченемдердин иш жүзүнө ашырылышы анын 3-5 бөлүмүндөгү жөнгө салуучу ченемдерден көз каранды деген тыянагын негиздеген.

Илимий натыйжалардын ишенимдүүлүгүн негиздөө

Диссертациялык изилдөөдө келтирилген натыйжалар менен тыянактар ишенимдүү жана негиздүү экендиги колдонулган методологиялык аппарат менен аныкталган.

1-натыйжа. Ишенимдүү, анткени автор коллегиялдык органдын 5

белгисин аныктап, негиздеген, анын негизинде жеке башкаруу органдын белгилерин изилдеген. Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын коллегиялдык жана жеке башкаруу органдарына классификациялаган.

2-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени изденүүчү коллегиялдуу өкүлчүлүктүү башкаруу адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыз кылуу сыяктуу мыйзамдуулук принцибин ишке ашырууга көмөк көрсөтүшүн негиздеген. Калк тарабынан түзүлгөн баштапкы органдар катары коллегиалдуу өкүлчүлүктүү органдар башка органдарга караганда жоопкерчиликтүү экенин жана жарандардын кызыкчылыктарын, керектиктерин ишке ашырууга, укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга жана коргоого болгон мүмкүнчүлүгү каралган.

3-натыйжа. Ишенимдүү, анткени коллегиялдуулук жана жеке башчылык мамлекеттик башкаруунун принциптери болуу менен укук принциптери менен байланышы, алар да мамлекеттик жана муниципалдык органдардын ишинин негиз салуучу башталышы катары каралган. Берилген принциптердин ортосунда белгилүү бир иерархия, биринчилик жана аныкталган башталыштардын ыраатуулугу бар. Коллегиялдуулук принциби тең укуктуулук принцибин ишке ашырууга өбөлгө түзөт, ал өз кезегинде адилеттүүлүктү жана укуктун бардык башка принциптерин жүзөгө ашырылышына өбөлгө түзүшү далилденген.

4-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени башкаруунун бардык формалары эки принциптин биринин үстөмдүгүнө карата: коллегиялдуулук же жеке башкаруу, эки топко бөлүнүшү негизделген: 1) коллегиялдуулук принцибине негизделген башкаруу формалары: Афина Демократиялык Республикасы, Спартан аристократиялык Республикасы, Рим республикасы, феодализм доорундагы шаар-республикалар, парламенттик монархия, парламенттик республика, Париж коммунасы, советтик республика, элдик демократиялык республика, аралаш республика; 2) жеке башкаруу принцибине негизделген башкаруу формалары: байыркы Чыгыш монархиясы, Байыркы Рим монархиясы, эрте феодалдык монархия, феодалдык бөлүнүүчүлүк мезгилиндеги монархия, класстык-өкүлчүлүктүү монархия, абсолюттук монархия, дуалисттик монархия, президенттик республика.

5-натыйжа. Ишенимдүү, анткени төмөнкү мыйзам ченемдүүлүк далилденген: негизинен, мамлекеттик башкарууда коллегиялдуу органдар үстөмдүк кылган өлкөлөр коомдун жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө өнүккөн, ал эми башкарууда жеке башкаруу органдары жогору турган мамлекеттер негизинен жогоруда аталган бардык көрсөткүчтөр боюнча артта калган өлкөлөр болуп саналат. Бул туруктуу мыйзам ченемдүүлүк адамзат тарыхында мамлекеттүүлүк пайда болгондон байкалып келет.

6-натыйжа. Ишенимдүү, анткени коллегиялдуу органдардын мамлекеттик башкаруудагы үстөмдүгү мамлекеттик бийликтин борбордон четтөөсүнө алып келиниши жана тескерисинче жеке башкаруу органдарынын

үстөмдүгү аны борбордоштурууга өбөлгө түзүшү негизделген.

7-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени саясий режимдин параметрлерин салыштыруу жана коллегиялдуу жана жеке башкаруу органдарынын иш-аракеттери коллегиялдуу органдардын үстөмдүгүндө демократиялык режимдин орношу жана тескерисинче, коллегиялдуу органдарына жеке башкаруу органдарынын үстөмдүгүндө антидемократиялык режим жүзөгө ашырылышы далилденген.

8-натыйжа. Ишенимдүү, анткени парламентаризм жөнүндө жаңы концепция иштелип чыккан, ага ылайык парламентаризм - бул өлкөдө мамлекеттик өкүлчүлүктүү жана башка коллегиялдуу органдар: парламент, жергиликтүү кеңештер, коллегиалдуу сот жана башка органдар үстөмдүк кылган башкаруу формасы. Бардык мамлекеттик органдардын арасында парламент үстөмдүк кылат. Бир гана парламенттин болушу парламентаризмдин болушун билдирбейт, анткени биринчиден, мамлекеттик коллегиялдуу органдардын жогоруда аталган абалы жана экинчиси, мыйзам чыгаруу органынын аткаруу бийлигин жана сот бийлигин көзөмөлдөө жөндөмдүүлүгү зарыл. Парламентаризмге тиешелүү илимий-техникалык прогресстен жана экономиканын өнүгүшүнөн кийин жетишүү мүмкүн.

9-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу укуктук мамлекеттин өнүгүшүнө, коллегиялдык органдардын үстөмдүгү катаал мыйзамдуулукка, элдик башкаруу катары өкүлчүлүктүү коллегиялдуу башкаруу мамлекеттин жана инсандын өз ара жоопкерчилигин камсыздоого алып келери негизделген.

10-натыйжа. Ишенимдүү, анткени коллегиялдык мамлекеттик башкарууда, башкача айтканда чыныгы демократия шарттарында мамлекеттин механизми бир эле учурда адамдын жана жарандын укуктарын камсыз кылуу жана коргоо механизми болуп саналышы негизделген.

11-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени биргелешкен жана массалык коррупциянын негизги себептеринин бири болуп мамлекеттин механизминдеги жеке башкаруу органдарынын коллегиялдык органдарга карата үстөмдүгү экени негизделген. Мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун коллегиялдуу органдарында чечимдер ушул органдардын бардык мүчөлөрү тарабынан макулдашуу жана добуш берүү жолу менен кабыл алынат, ал эми жеке башкаруу органдарында чечимдерди жеке кызмат адамдары макулдашпастан жана добушка койбостон өздөрү кабыл алышат. Чечим кабыл алууда, мисалы, документтерди, материалдык баалуулуктарды берүүдө, уюштуруу иш-аракеттерин жүргүзүүдө ж.б. коррупциялык иш-аракеттерди жасоого мүмкүнчүлүк болот. Ошентип, жеке башкаруу органдары коллегиялдуу органдарга караганда коррупцияга көбүрөөк кабылышат. Коомдогу коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү үчүн илимий-техникалык прогресске жетишүү, өнөр жайды жана экономиканы өнүктүрүү, ошондой эле коллегиялдуу органдар жеке башкаруу органдарга үстөмдүк кылгыдай мамлекеттик механизмди реформалоо зарылчылыгы негизделген.

12-натыйжа. Ишенимдүү, анткени коллегиялдуу мамлекеттик башкаруу чыныгы жарандык коомдун пайда болушуна алып келери негизделген, б.а. коллегиалдуу органдар ыйгарым укуктары аркылуу жеке башкаруу органдарга көзөмөл жүргүзсө жарандык коомдун эң негизги укугу ишке ашырылат – бул жарандардын мамлекеттик бийликти жана сот адилеттигин ишке ашырууга катышууга жол ачып берет. Жарандык коом көз карандысыз болуп саналат, башкача айтканда, ал реалдуу саясий бийликке ээ жана аны жүзөгө ашырат. Ошентип, мамлекет коомдун көзөмөлүнө алынат. Жогоруда аталган башкаруунун алдында коомдун бардык чөйрөлөрүндө: саясий, экономикалык, социалдык жана руханий плюрализм үчүн шарттар түзүлөт. Өлкөдө көп партиялуу система, менчиктин ар түрдүү формалары, мамлекеттик жана жеке коомдук жана билим берүү мекемелери ж.б. болот. Мамлекет адамдын жана жарандын укуктук ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө жана муктаждыктарын канааттандырууга багытталган бардык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырат. Жарандык коомдо бардык жарандар бири-бирине тең жана тең укуктуу мүчөлөрдөн турган коллегиялдуу органдар өлкөдө үстөмдүк кылышат жана бул принципти коомдун бардык чөйрөлөрүндө ишке ашырышат.

13-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени элдик суверенитет – мамлекеттик бийликти элдин аткаруу жана сот органдарын түзүүчү жана көзөмөлдөгөн өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдар аркылуу ишке ашырылышы негизделген. Эл коомдун жана мамлекеттин иштерин башкарууга иш жүзүндө катышат, ал эми бардык мамлекеттик бийлик структуралары алмаштырылат, көзөмөлдөнөт жана коом алдында отчет берет. Элдик суверенитеттин тушунда эл мамлекеттик бийликтин булагы жана суверенитеттин алып жүрүүчүсү деген жобо чындап ишке ашат. Элдик суверенитеттин мааниси демократия түшүнүгүнө окшош. Элдик суверенитетти ишке ашыруу үчүн коом өкүлчүлүктүү коллегиялдуу органдардан тышкары мамлекеттик бийликти түздөн-түз шайлоолор, референдумдар жана коомдук чогулуштар аркылуу ишке ашыруусу зарыл. Көптөгөн өлкөлөрдө конституцияларда демократизм принциби жарыяланган, бирок чындыгында демократия жана элдик суверенитет ишке ашкан эмес. Элдик суверенитет ишке ашырылышы үчүн мамлекеттин механизми керек, анда коллегиялдуу мамлекеттик жана муниципалдык органдардын үстөмдүгү ишке ашырылып, аларга жеке башкаруу органдары баш ийет.

14-натыйжа. Ишенимдүү, анткени автор мамлекеттик коллегиялдык, жеке башкаруунун, тиешелүү илимий-техникалык прогресстин жана адам укуктарынын абалынын ортосундагы өз ара байланышын негиздеген. Ал байланыш катары инженердик психологиянын бар же жок болуу мыйзам ченемдүүлүгүн караган. Жогорку илимий-техникалык прогресске жеткен мамлекеттерде адамдар машина, мотор, механизмдер менен иштегенде акыркылардын тактык, аткаруу, программалоо сапаттары адамдарда калыптанып инженердик психология пайда болот. Анын негизинде адамдар техникалык инструкцияларды, эрежелерди сактоо менен бирге, мамлекеттеги

коомдук мыйзамдарды дагы аткарып, мамлекетте дисциплина, укуктук тартип жана мыйзамдуук камсыздалат. Адам укуктары камсыздалынат. Жарандардын коомдук аң-сезими жогорулайт. Илимий-техникалык прогресс экономиканын өнүгүүсүн камсыздайт. Алардын жыйынтыгында коллегиалдык мамлекеттик башкаруу жүргүзүлөт. Эгерде мамлекетте илимий-техникалык прогресс болбосо, тескерисинче жарандарда инженердик психология өнүкпөйт жана дисциплина, укуктук тартип, мыйзамдуук жакшы камсыздалбайт, экономика өнүкпөйт. Адам укуктары тиешелүү деңгээлде камсыз кылынбайт Мамлекетте жеке башкаруу жүргүзүлөт.

Ошондуктан өлкөдө коллегиялдуу мамлекеттик башкарууну калыптандыруу үчүн, биринчиден, илимий-техникалык прогрессти түзгөн илимий-техникалык жана илимий-өндүрүштүк деңгээлди жогорулатуу, экинчиден, тиешелүү мыйзамдарды өзгөртүү зарыл. Илимий-техникалык прогресс ийгиликтүү мамлекеттик саясаттын жана мамлекеттик башкаруунун негизи болуп саналат. Мамлекеттик жеке башкаруунун алдында өлкөнү өнүктүрүү мүмкүн, бирок табигый, техникалык илимдерди, техниканы, технологияларды жана тиешелүү түрдө өнөр жайды өнүктүрүү шартында. Ошентип, «Илим жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 5-беренесине төмөнкүдөй мазмундагы 8-пункт түрүндө: «табигый жана техникалык илимдерди жана илимий-техникалык ишмердүүлүктү өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүү» жана «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 8-беренесинин 4-бөлүгүнө төмөнкүдөй мазмундагы 16-1-пункт түрүндө: «илимди жана илимий-техникалык ишмердикти өнүктүрүү үчүн негизди даярдоо» деген толуктоолорду киргизүү негиздүү.

15-натыйжа. Ишенимдүү жана негиздүү, анткени диссертант адам укуктарын материалдык эмес жана материалдык түрлөрүнө классификациялаган. Чыныгы адам укуктары-бул анын жеке мүмкүнчүлүгү жана башка адамдардын укуктарын камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү. Бул учурда адам укуктары формалдуу, табигый жана техникалык илимдердин көз карашынан каралат. Ушул көз караштан алганда, адамдын материалдык эмес жана материалдык укуктары жөнүндөгү түшүнүктөр негизделген.

16-натыйжа. Ишенимдүү, анткени изденүүчү Конституциядагы 1,2 бөлүмүндөгү уюштуруучу ченемдердин иш жүзүнө ашырылышы анын 3-5 бөлүмүндөгү жөнгө салуучу ченемдерден көз каранды деген тыянагын негиздеген.

3.3. Диссертациянын теориялык мааниси

Изденуучу тарабынан диссертациялык изилдөө темасы боюнча жарыяланган эмгектеринде мамлекеттик коллегиялдык жана жеке башкаруунун табияты ачыкталган, коллегиялдык жана жеке башкаруу органдардын белгилери каралган, коллегиялдык органдардын жеке башкаруу органдардын үстүнөн болгон көзөмөлүнөн укуктук мамлекеттин, жарандык коомдун, парламентаризмдин калыптанышына жана өнүгүүсүнө

таасири талданган, ошондой эле жалпы ишинин концепциясы аркылуу мамлекеттин түрдүү формаларынын артыкчылыктары жана кемчилдиктери боюнча бир топ ой-пикирлер айтылып, конкреттүү сунуштар берилген. Каралып жаткан институттар Кыргызстандын укуктук теориясы үчүн жаңы болгондугун эске алганда, изденүүчүнүн эмгектеринин жана жүргүзгөн илимий изилдөөсүнүн теориялык маанилүүлүгү чоң.

Изилдөө ишинде келтирилген натыйжалар жана тыянактар коллегиалдык мамлекеттик башкарууну андан ары изилдөө, жалпысынан мамлекетти башкаруу ишмердүүлүктү, ошондой эле бул тармакты жөнгө салуучу ченемдик-укуктук базаны жакшыртуу үчүн методологиялык негиз болуп бере алат.

3.4. Доктордук диссертациянын квалификациялык белгилерине туура келүүсү

“Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституцилык-укуктук аспект)” аттуу темадагы юридикалык илимдеринин доктору илимий даражасын изденүүгө сунушталган Татенов Марат Бейшенбековичтин диссертациясы жаңы илимий багытты иштеп чыгуу болуп эсептелет. Жаңы илимий багыттын иштелип чыгышы же тиешелүү илимий багыттардын биринин концептуалдык иштелип чыгышы жана принципиалдуу жаңы натыйжалардын мазмуну, анын жыйынтыгы илимдин тиешелүү тармагында ири илимий жетишкендик болуп саналат. Диссертацияда камтылган тыянактар, практикалык сунуштамалар Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык органдардын укуктук статусун аныктаганда, тиешелүү түрдө мыйзам чыгарууда колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын натыйжаларынын жаңылык деңгээлине ылайык, жыйынтыктар жаңы. Диссертациянын натыйжаларынын баалуулугу боюнча ал өтө жогору. Диссератациянын натыйжаларын кеңири колдонуу боюнча сунуштарга ылайык, колдонулуучу мааниси бар, кеңири колдонулууну талап кылат.

4. Диссертациялык изилдөөнүн практикалык мааниси

Иштелип чыккан жоболор, тыянактар, сунуштар мамлекеттик саясатты жүргүзүүдө, мамлекеттик аппаратынын уюштурулушунда колдонсо болот жана ушул укуктук мамилелерди жөнгө салуучу мыйзамдарды даярдоодо мыйзам чыгаруу практикасында колдонулушу мүмкүн. Автор тарабынан иштелип чыкан жоболор, сунуштар кийинки илимий изилдөөлөрдө колдонулушу мүмкүн.

Диссертацияда камтылган жоболор окуу процессинде «конституциялык укук», «муниципалдык укук» дисциплиналарды окутууда колдонсо болот, андан тышкары аталган дисциплиналар боюнча окуу китептерин жана окуу куралдарын даярдоодо колдонулушу мүмкүн.

5. Автореферattтын диссертациянын мазмунуна дал келүүсү

Автореферат толугу менен диссертациянын мазмунуна, изилдөөнүн максатына жана маселелерине дал келет. Автореферattтын кыргыз, орус жана англис тилдериндеги резюмеси бирдей.

6. Эскертүү:

1. Жактоого коюлган экинчи жобону схема менен күчөтсө болмок.

2. Жактоого коюлган бешинчи жобону кайрадан формулировка кылып чыгуу керек.

3. Ар бир баптын аягына анын бөлүмдөрүнүн аягындагы тыянактарды коюу зарыл.

4. Диссертациянын 5.3.-бөлүмүндө изденүүчү жергиликтүү соттордун судьяларынын укуктук статусун талдоого алган, бирок алардын укуктук статусун жөнгө салуучу мыйзамдарга, атап айтканда, аларды шайлоо тартибин жөнгө салуучу ченемдерге өзгөртүү киргизүүнү сунуштаган эмес.

7. Сунуштар:

Диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиясынын мүчөсү Джумалиев Данияр Сардарбекович изденүүчү М.Б. Татеновдун доктордук диссертациясы боюнча төмөнкүлөрдү дайындоону сунуштайт:

- жетектөөчү уюм катары Кыргызстандын эл аралык университетинин "Юриспруденция жана эл аралык укук" кафедрасын. Адреси: Бишкек ш., 7-апрель көч. 4 а.

- биринчи расмий оппонент катары юридика илимдеринин доктору, доцент, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин юридикалык колледжинин директору

Джумалиев Данияр Сардарбекович 12.00.02 автореферати боюнча адис; анын изилденип жаткан көйгөйгө жакын төмөндөгүдөй эмгектери бар:

- Джумалиев Д.С. Понятие и принципы местного самоуправления. - Вестник Кыргызской государственной юридической академии. – 2015 г. №2.- С. 22-26.

- Джумалиев Д.С. Пути повышения эффективности взаимодействия государственной власти и местного самоуправления. - Научный журнал "Modem science" №8 2017 г. Москва 2017-г. Август. ISSN 2414- 9918 с. 50-54.

- Джумалиев Д.С. Государственная власть и местное самоуправление в системе осуществления власти. - Научный журнал "Modern science" №9 2017 г. Москва 2017-г. Сентябрь ISSN 2414- 9918 с.73-76.

- экинчи расмий оппонент катары юридика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу стратегиялык изилдөөлөрдүн Улуттук институтунун илимий кызматкери

Арабаев Автандил Анисович 12.00.02 автореферати боюнча адис; анын изилденип жаткан көйгөйгө жакын төмөндөгүдөй эмгектери бар:

- Арабаев А.А. Конституционное развитие Кыргызстана: Монография. — Бишкек : БАИС, 1998. — 216 с.

- Арабаев А.А. Парламентаризм в Кыргызстане: теория и практика становления: Учебное пособие. — Бишкек: КГЮА, 2005. — 305 с.

- Арабаев А.А. Парламентаризм и Парламент Кыргызстана: генезис, состояние, перспективы: Монография. — Бишкек: Просвещение, 2008. — 588 с.

- үчүнчү расмий оппонент катары юридика илимдеринин доктору, профессор, тышкы карыз көйгөйлөрү боюнча илимий-изилдөө институтунун директору, «Кыргызстан эл аралык университети» академиялык консорциумунун координациялык кеңешинин төрагасы

Асаналиев Тилек Асаналиевич 12.00.02 эмгектеринин жыйындысы боюнча адис; анын изилденип жаткан көйгөйгө жакын төмөндөгүдөй эмгектери бар:

- Асаналиев Т.А. Некоторые вопросы совершенствования борьбы с коррупцией [Текст] / Т.А. Асаналиев // Борьба с организованной преступностью и коррупцией: материалы международной конференции. – Алматы: Изд-во «Гылым», 1997. – С. 14-16.

- Асаналиев Т.А. Правовые и организационные проблемы режима в период восстановления законности в советском государстве (1929 – 1985 гг.) [Текст] / Т.А. Асаналиев // Приложения к журналу «Известия ВУЗов» №4, 2004. – 24 с.

- Асаналиев Т.А., Кулалиева Г.Т. Проблемы формирования многопартийности в Кыргызстане. - Известия вузов Кыргызстана, № 6, 2019. С. 127-129.

8. Сунуштар:

Мындан ары бул багыттагы ишти Кыргыз Республикасында укуктук мамлекетти, жарандык коомду, илимий-техникалык потенциалды, экономиканы өнүктүрүү үчүн улантуу жана тиешелүү мыйзамдардын долбоорлорун иштеп чыгуу же иштеп жаткан мыйзамдарга толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталат.

9. Корутунду: Экспертизага берилген диссертациялык изилдөө – бул конституциялык укук; муниципалдык укук сыяктуу актуалдуу илимий багытты, өнүктүрүүнүн жаңы концептуалдык көз карашын иштеп чыгуу болгон индивидуалдуу илимий жана квалификациялык эмгек; эмгек принципиалдуу жаңы натыйжаларды камтыйт, анын жыйынтыгы юридикалык илимдеги ири жетишкендик. Диссертациядагы баптар жана бөлүмдөр логикалык туура иретте баяндалган, келтирилген жыйынтыктар, тыянактар жана сунуштар далилденген жана негизделген. Диссертациялык изилдөө конституциялык укук, муниципалдык укук жана жалпы укукта мамлекеттик башкаруу, адам укуктары чөйрөлөрүндөгү ири көйгөйдү чечүүчү эмгек.

12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистиги боюнча "Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз

алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституцилык-укуктук аспект)" *аттуу темадагы* юридикалык илимдеринин доктору илимий даражасын изденүүгө сунушталган Татенов Марат Бейшенбековичтин доктордук диссертациясы мурдагы жакталган кандидаттык диссертациясынын материалдарын камтыбайт.

10. Диссертациялык кеңештин эксперти Джумалиев Данияр Сардарбекович сунуш кылынган документтерди карап чыгып, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу Д 12.23.669 диссертациялык кеңешине Татенов Марат Бейшенбековичтин 12.00.02 - конституциялык укук; муниципалдык укук адистиги боюнча юридика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу учун "Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишмердүүлүгүндөгү коллегиялдуулук жана жеке башчылык (конституцилык-укуктук аспект)" деген темадагы диссертациясын кабыл алууну сунуш кылат.

Эксперттик комиссиясынын мүчөсү:
юридика илимдердин доктору, доцент Джумалиев Д.С.

«14» февраль 2024-ж.

Кол тамгасын тастыктайм: Иш башкаруучу Мамбетбердиева А.А.